

LEXICONORDICA

19 · 2012

BETYDELSEBESKRIVNINGAR
I NORDISKA ORDBÖCKER

SÆRTRYK

NORDISKA FÖRENINGEN FÖR LEXIKOGRAFI

LexicoNordica 19 · 2012

Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker

Huvudredaktörer

Henrik Lorentzen

Emma Sköldberg

Redaktionskommitté

Christian Becker-Christensen

Sturla Berg-Olsen

Annika Karlholm

Veturliði G. Óskarsson

Mariann Skog-Södersved

© 2012 LexicoNordica och författarna

Omslag och sättning: Laurids Kristian Fahl

Tryckt hos: Tarm Bogtryk a-s, Danmark

LexicoNordica trycks med ekonomiskt stöd av
Nordplus Nordiska språk

ISSN 0805-2735

INNEHÅLL

Henrik Lorentzen & Emma Sköldberg

Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker9

Tematiska bidrag

Madeleine Halmøy & Sturla Berg-Olsen

I leksikografiens periferi

– tydingsbeskrivning av *som* i *Norsk Ordbok* 17

Anna Helga Hannesdóttir

Ekvivalensrelationer i tvåspråkig lexikografi39

Henrik Hovmark

Betydningsbeskrivelse og prototypeteori.....59

Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen

Nødvendigt, tilstrækkeligt, typisk?

– nogle tanker om definitionspraksis.....79

Kristina Nikula

Samspelet mellan text och bild i

ensspråkigt svenska ordböcker..... 103

Carina Nilstun

Fra dype betydningshierarkier til flatere struktur

– et innblikk i revisjonen av *Norsk Riksmålsordbok*.....123

Nina Pilke & Jaana Puskala

Vem förvärvat, vem forskar och vem liknar Greta Garbo?

Om fackspråkighet och könsbundna beteckningar i

betydelsebeskrivningar141

Bodil Rosqvist
Kollokationers roll i SAOB:s betydelsebeskrivning163

Emma Sköldbberg
Tummen upp eller tummen ner?
Om användning och beskrivning av konventionaliserade
gester i svenskan183

Icke-tematiska bidrag

Henning Bergenholtz & Bjarni Norddahl
Ordbogsartikler, som ingen læser 207

Recensioner

Simon Skovgaard Boeck
Leksikografihistorien krydser grænser 227

Oddrun Grønvik
Digital leksikografi og funksjonsteoretiske briller..... 239

Jan Hoel
Appsolutt fingerferdig!
En anmeldelse av ordbokappene RO og SAOL 255

Kjeld Kristensen
Tre svensk-danske ordbøger på nettet..... 273

Lisa Loenheim
Lexins svenska lexikon 295

Anki Mattisson
Två band av Norsk Ordbok 2014317

Loránd-Levente Pálfi
Europæiske encyklopædier og storordbøger 325

Staffan Wahlgren

Et norsk antikkleksikon – en anmeldelse..... 337

Rapporter och meddelanden

Ilse Cantell & Caroline Sandström

Ordboken över finska dialekter nu på nätet349

Innbydelse til den tolvte konferansen om

leksikografi i Norden.....351

Håkan Jansson

Rapport från 15:e EURALEX-kongressen355

Redaktionellt 365

Ekvivalensrelationer i tvåspråkig lexikografi

Anna Helga Hannesdóttir

When establishing relations of equivalence between expressions in a source language and a target language, the bilingual lexicographer has various matters to consider: (1) whether to apply the contrastive perspective already when analyzing the source language, (2) what kind of equivalence relationship should be established, and (3) how to handle the different degrees of conventionalization and lexicalization of concepts and expressions in the source language and target language, respectively. In addition, modern technology has influenced dictionary making, dictionary usage and possible user groups. For instance, lacunae of equivalents have become obvious in web-based dictionaries. This paper discusses these matters – after a brief initial discussion about bilingual lexicography and its relationship to translation theory.

1. Inledning

Den semantiska analys som ligger till grund för den betydelsebeskrivning som presenteras i en tvåspråkig ordbok är till sin natur kontrastiv. Medan syftet med den enspråkiga semantiska analysen kan sägas vara att identifiera och avgränsa ordets betydelse för att redovisa denna i form av en definition eller parafras, genom en synonym, närsynonym eller synonymramsor, syftar den tvåspråkiga lexikografins kontrastiva analys till att upprätta en ekvivalensrelation mellan en given källspråksenhet och enheter i målspråket. Denna relation kan redovisas i form av en ekvivalent, en ramsa av ekvivalenter eller någon typ av parafrastisk förklaring. Det är ekvivalensrelationer och ekvivalenter som här skall diskuteras.

Tvåspråkig lexikografi var temat för det NFL-symposium om

nordisk lexikografi som ordnades 2004 (se LexicoNordica 11) men det kan ändå vara motiverat att här ge en kort, inledande orientering om dess historiska betydelse för lexikografins utveckling. Därefter behandlas ekvivalentbegreppet och ekvivalensrelationer, främst inom lexikografen men också inom översättningsvetenskapen. Centrala frågor är själva definitionen av dessa begrepp, dvs. vad ekvivalens är och var – på vilken språklig nivå – den finns, alternativt skapas.

Jag ska här försöka kombinera teoretiska perspektiv med praktiska exempel. De senare är hämtade ur den nyligen introducerade isländsk-svenska digitala ordboken ISLEX.se.¹

1.1. Tvåspråkiga ordböcker förr

Den tvåspråkiga lexikografen har under de senaste 150 åren tillmätts en oförtjänt underordnad betydelse i den lexikografiska diskussionen (Hartmann 2004). I ett historiskt perspektiv är detta en anomali. När det gäller svenska är det kartlagt hur den enspråkiga lexikografen direkt bygger på den lexikografiska beskrivning som etablerats i främst 1700- och det tidiga 1800-talets tvåspråkiga ordböcker (Hannesdóttir 1998:494ff.). För pionjärerna inom den enspråkiga lexikografen fanns där en adekvat grammatisk, semantisk, fraseologisk och pragmatisk beskrivning av svenskan – om än som källspråk eller målspråk i relation till ett givet språk. Den tidiga tvåspråkiga lexikografen spelade i själva verket en viktig roll i kodifieringen och standardiseringen av svenskan.

När den enspråkiga lexikografen väl etablerats och stora, ofta prestigefyllda nationella ordboksprojekt inletts, var det dessa som kom att stå i fokus. Den tvåspråkiga lexikografen marginaliserades. Främst blev det då dessa ordböckers funktion som pedagogiska

1 Den isländsk-svenska ordboken utgör en del av den s.k. ISLEX-ordboken som också innehåller en isländsk-dansk (islex.dk), en isländsk-norsk (islex.no) och snart en isländsk-färöisk ordbok.

redskap i studiet av främmande språk som uppmärksammades och de var sedan länge – för att inte säga fortfarande – i första hand en angelägenhet för förlagen och för särspråksspecialister snarare än för nordisterna. Den betydelse de tidigare hade haft när det gällde den lexikaliska analysen och beskrivningen av svenskan gick förlorad (Hannesdóttir 2000). Det är därför glädjande att här få lyfta fram den tvåspråkiga lexikografin och då i första hand betydelsebeskrivningar i ett tvåspråkigt lexikografiskt perspektiv.

1.2. Senare utveckling

De senaste decennierna har synen på den tvåspråkiga lexikografin nyanserats och nya perspektiv har anlagts. Inte minst har användarperspektivet bidragit till ökad medvetenhet om disciplinens komplexitet. Anpassningen av såväl analysen som presentationen av den lexikaliska informationen till användargruppens kompetens och behov har fokuserats. Förutsättningarna för analysen och presentationen av både källspråket och målspråket beror helt och hållet på vilket av de båda språken de tilltänkta användarna har som modersmål och vilket av språken som utgör det främmande språket.

Också den funktion som ordboken förväntas fylla har beaktats och dess övergripande funktion som hjälpmedel vid översättning har nyanserats (t.ex. Gellerstam 2004). Källspråkstalarens behov gäller främst produktion av något slag: från ren översättning av färdiga källspråksenheter till produktion av text direkt på målspråket. Målspråkstalaren behöver däremot hjälp med avkodning. Även denna kan vara av skiftande slag. Dessa aspekter har kommit att tillmätas stor betydelse i diskussionen om innehåll och struktur i de tvåspråkiga ordböckerna. För att ta språken isländska och svenska som exempel skulle det alltså inte räcka med en svensk-isländsk ordbok utan det skulle behövas minst två: en svensk-isländsk för svensktalande och en annan svensk-isländsk för is-

länningar. Det är uppenbart att det är relevant för lexikografen vilket av de ingående språken användaren behöver upplysas om liksom vad den sökta informationen ska användas till. Detta anses idag vara självklart i den lexikografiska diskussionen. Beträffande internordiska ordböcker är det dock inte ekonomiskt realistiskt att renodla ordböckerna för en avgränsad användargrups behov. Snarare gäller det att i en och samma ordbok försöka tillgodose alla de behov som alla tänkbara användare kan tänkas ha (se Hanesdóttir & Tingsell 2011).

2. En- respektive tvåspråkiga ordböcker

En viktig skillnad mellan en- och tvåspråkiga ordböcker ligger i den kompetens som användarna av respektive ordbokstyp förväntas besitta. Såsom Svensén påpekar förutsätter en enspråkig ordbok för modersmålstalare att ”användaren har bristfällig kompetens på detta språk” (Svensén 2004:16). Den bristfälliga kompetensen kan vara av språklig eller encyklopedisk natur. Den som slår upp ordet *mun* i exempelvis den enspråkiga *Svensk ordbok* får, förutom information om ordets formella egenskaper, en betydelsebeskrivning som huvudsakligen består av information om referenten: ”öppning i ansiktet för intagning och sönderdelning av föda och formning av ljud” (SO 2009). Denna definition kompletteras med betydelse tillägg, sammansättningar där *mun* ingår, illustrativa exempel, betydelsenyanser och idiom. Denna noggranna beskrivning av ordets semantiska innehåll skiljer sig avsevärt från den tvåspråkiga ordbokens uppgifter.

I den isländsk-svenska ISLEX-ordboken förses uppslagsordet *munnur* med den svenska ekvivalenten *mun*. De isländska användarna förväntas ha tillräcklig encyklopedisk kunskap om den typiska referenten till ordet *munnur* och med utgångspunkt i sin modersmållkompetens vara förtrogna med de möjligheter till be-

tydelseutvidgning, metaforik och andra semantiska processer som ordets betydelse kan utsättas för och de anses därmed förstå uppslagsordet *munnur*. Samma förväntningar ställs på de svenska användarna beträffande ekvivalenten *mun*.

De skilda förutsättningarna för betydelsebeskrivningen i en enspråkig respektive en tvåspråkig ordbok beror delvis på denna grundsats om användarnas modersmålskompetens.

3. Den tvåspråkiga lexikografins relationer till översättningsvetenskap

I takt med att den tvåspråkiga lexikografen har teoretiserats har dess relevans för och relation till översättningsvetenskapen aktualiserats. Lexikografen Martin Gellerstam har påpekat som en självklarhet att ”den som översätter har behov av en ordbok” (Gellerstam 1999). Översättningsteoretikern Peter Newmark är inne på samma tankar och han betonar till och med särskilt den tvåspråkiga ordbokens betydelse: ”The bilingual dictionary is the translator’s single, first, and most important aid, and a translator who does not consult one when in doubt is arrogant or ignorant or both” (Newmark 1998:29).

Sådana uttalanden finns det ganska gott om från båda lägren och de båda disciplinerna har de facto många beröringspunkter. De gemensamma nämnarna är just *översättning* och *ekvivalens*. Men trots att lexikografer och översättningsteoretiker har kommit att bejaka varandras discipliner har inte detta lett till konsensus beträffande de centrala begreppen. När det gäller själva begreppet ’översättning’ skiljer sig de båda disciplinernas synsätt åt. För översättningsteoretikerna handlar inte översättning om ord; översättning har en ”vidare räckvidd än det enkla utskiftet av enstaka ord eller fraser” (Wollin 1996). Också översättningsteorins nestor, Eugene Nida, framhåller det omöjliga i att utgå ifrån det enskilda

ordet: ”there is no meaning of a lexical item apart from some context, linguistic or cultural” (Nida 2009).

Inom den tvåspråkiga lexikografin finns det emellertid tendenser till att *översättning* används som synonym till *ekvivalent*. Exempelvis Atkins & Rundell urskiljer två typer av översättning i tvåspråkiga ordboksartiklar: ”direct translation, given without context” respektive ”contextual translation attached to an idiom or example phrase” (Atkins & Rundell 2008:211). Det är dock inte givet att de med *translation* menar samma sak som Nida.

Inte heller kring det centrala begreppet ’ekvivalens’ möts de båda disciplinerna, även om lexikograferna konstaterar att ”Equivalence is the axis about which the activity of translation turns” (Kromann et al. 1991:2717). Tvärtom håller man inom lexikografin ganska hårt på den etablerade synen på det som man kan kalla *lexikalisk ekvivalens*. Inom översättningsvetenskapen arbetar man däremot med ett vidare ekvivalensbegrepp som snarare omfattar relationer på text- eller diskursnivå. Dessa relationer kan då vara av exempelvis denotativ, konnotativ, textnormativ, pragmatisk eller formmässig-estetisk natur (Koller 1997:216).

En på många sätt utmärkt definition av begreppet presenteras i NLO (1997). Där förklaras ekvivalens utgöra

et sentralt begrep i tospråklig leksikografi, der det gjelder å beskrive den relasjon som består mellom en kilde-språklig leksikalisk enhet og dens semantiske og funksjonsmessige motsvarighet i mål-språket. (NLO:106)

Det är en relation som ska beskrivas, en befintlig relation mellan lexikaliska enheter. Med ”leksikalisk enhet” i sin tur avses ”ord, ord-del eller ordgrupper sett fra leksikologisk eller leksikografisk synspunkt” (NLO:168).

Det är dock inte denna syn på ekvivalens som dominerar i den lexikografiska litteraturen. Istället anses de lexikaliska ekvivalensrelationer som hänförs till den tvåspråkiga lexikografin i princip

vara av tre slag: ”fullständig, partiell eller nollekvivalens”. Exempelvis koncentrerar sig Svensén på ”det inom lexikografin traditionella ekvivalensbegreppet” och han ”går inte in på den diskussion om olika slag av ekvivalens som förs inte minst inom översättningsvetenskapen” (Svensén 2004:311). Han redovisar dock kortfattat distinktionerna mellan å ena sidan semantisk ekvivalens och pragmatisk ekvivalens å den andra, mellan denotativ ekvivalens och konnotativ, samt mellan översättningsekvivalens och förklaringskvivalens. Men han gör klart att det alltså inte är dessa perspektiv han behandlar utan enbart det ”inom lexikografin traditionella ekvivalensbegreppet” – dvs. fullständig ekvivalens, partiell ekvivalens och nollekvivalens.

Detta lexikografiska ekvivalensbegrepp omfattar i princip bara denotativ ekvivalens, dvs. uppslagsordets semantiska innehåll, modifierat med dess konnotativa egenskaper. I själva verket finns det inom den tvåspråkiga lexikografin anledning att förutom den lexikaliska ekvivalensen beakta ytterligare typer av ekvivalensrelationer. Vidare är det frågan om huruvida ekvivalens ska betraktas som en befintlig relation som existerar oberoende av lexikografen, såsom definitionen i NLO förutsätter, eller om den i själva verket upprättas av denna (Adamska-Sałaciak opubl.).

4. Det kontrastiva perspektivet

En avgörande skillnad mellan en- och tvåspråkig lexikografi består i den kontrastiva analysprocess som är central i den tvåspråkiga lexikografin. Denna process kan jämföras med de tre faser som utgör kärnan i översättningsarbetet, dvs. en analysfas, en överföringsfas och en omformulerings- eller bearbetningsfas. I lexikografiska sammanhang resulterar den sista fasen i en ekvivalent, en definition eller en förklaring, beroende på de ekvivalensrelationer som etableras under analys- och överföringskedet.

4.1. Källspråksanalysen: språkspecifik eller kontrastiv?

I centrum för analysfasen står källspråksenheten och dess egenskaper. Det råder i lexikografiska kretsar olika meningar om huruvida det källspråksmaterial som presenteras i ordboken skall ta hänsyn till det tilltänkta målspråket eller inte. Atkins & Rundell utgår ifrån att källspråksmaterialet skall bygga på en språkintern, målspråksneutralt analys (Atkins & Rundell 2008:465). Den kontrastiva analysen blir då sekundär i relation till källspråket, vilket egentligen är en anomali i den tvåspråkiga lexikografien.

Såsom visades ovan består skillnaden mellan enspråkig betydelsebeskrivning och tvåspråkig bland annat i det att inom den sistnämnda behöver inte lexikografen bemöda sig om att formulera vederhäftiga definitioner av välbekanta begrepp av typen 'mun'. Användarnas modersmålskompetens i något av språken borgar för att etablerade begrepp kan beräknas vara kända. Den givna ekvivalenten representerar likheten mellan begreppen i de båda språken, medan skillnaderna mellan de lexikografiska enheternas egenskaper redovisas i modifikationer och förtydliganden. Det kontrastiva perspektivet bör därför anläggas redan i urvalet av källspråksenheter, och de bruksexempel och annat illustrativt material som ges i artikeln bör vara motiverat ur ett kontrastivt perspektiv. Särskilt relevant torde det vara när det gäller ordböcker mellan två närbesläktade språk, inte minst i fråga om urvalet av illustrativa exempel. Detta kräver dock mycket goda kunskaper i båda de aktuella språken – både av källspråksredaktörer och av målspråksredaktörer.

4.2. Överföringsfasen: olika typer av ekvivalensrelationer

Med utgångspunkt i källspråksanalysen upprättas under överföringsfasen en ekvivalensrelation som manifesteras i en eller flera målspråksenheter. Denna relation kan vara av olika slag och om-

fatta olika språkliga nivåer. Den kan gälla antingen systemnivå, dvs. relationen mellan den lexikaliska enhet som utgör uppslagsenhet och en eller flera enheter i målspråket, eller en textuell nivå, dvs. den kan gälla enheternas användning i de illustrativa exempel och uttryck som ges i artikeln. På systemnivå är det vidare frågan om huruvida ekvivalensen skall gälla uttrycket – alltså ”ordet” – eller innehållet, dvs. ”begreppet”.

Lexikografen måste ta ställning till vilka typer av ekvivalensrelationer som kan upprättas och vilken av dessa som är den mest relevanta. Relationen mellan den språkliga dimensionen och verkligheten kan vara av det slag att det i första hand är referenten som bör stå i centrum för den lexikografiska beskrivningen på målspråket. I sådana fall är det en *referentiell* ekvivalensrelation snarare än en *denotativ* som är aktuell. I andra fall kan det vara uttrycket snarare än begreppet som är det centrala, vilket kan motivera en *nominell* ekvivalensrelation.

De olika ekvivalensaspekterna kan illustreras av det isländska uppslagsordet *tryggingaráðuneyti*. Ordet är sammansatt av substantiven *trygging* och *ráðuneyti*. Goda svenska ekvivalenter till de olika sammansättningsleden är *försäkring* respektive det generella *ministerium* eller det mera specifikt svenska *departement*. En möjlig *nominell* ekvivalent till *tryggingaráðuneyti* är därför *försäkringsministerium*. I just denna sammansättning är emellertid förledens betydelse inskränkt till att endast omfatta en viss typ av försäkringar. Ur det perspektivet är *socialförsäkringsministerium* en bättre *denotativ* ekvivalent. När det, som i det här fallet, gäller uttryck som har starka propriella drag kan också en *referentiell* ekvivalensrelation vara aktuell. En sådan kan upprättas mellan isländskans *tryggingaráðuneyti* och svenskans *socialdepartement*.

4.3. Omformuleringsfasen: semantiska processer och pragmatiska egenskaper

När ekvivalensrelationerna är upprättade återstår ett arbete som kan jämföras med översättningsprocessens omformuleringsfas. I denna fas analyseras de ekvivalenter som de olika ekvivalensrelationerna genererar med avseende på semantiska processer och pragmatiska egenskaper. De betydelsenyanser som ekvivalenterna utvecklat genom regelbundna semantiska processer såsom utvidgning, inskränkning och metaforik relateras till källspråksheten egenskaper. De skillnader som konstateras redovisas i form av kommentarer till respektive enhet.

På samma sätt som vid översättning är det målspråket som står i fokus under omformuleringsfasen. De målspråksheter som genererats skall reservationslöst utgöra relevanta, idiomatiska enheter, vare sig det handlar om en ekvivalent eller översättningar på textnivå, dvs. översättningar av bruksexempel, frasem och annat illustrativt material.

5. Källspråk isländska – målspråk svenska

I många fall är det lätt att upprätta en ekvivalensrelation mellan ett isländskt uppslagsord och en eller flera svenska lexikaliska enheter. Det idealiska förhållandet är förstås att relationen mellan begrepp och uttryck har konventionaliserats i båda språken, på så sätt att ett etablerat uttryck i källspråket representerar ett lika etablerat begrepp – ett begrepp som också etablerats i målspråket, därtill på motsvarande sätt, och som där också har lexikaliserats, dvs. knutits till en lexikalisk enhet. Förbindelsen mellan uttryck och innehåll vid konventionalisering har behandlats av Svanlund (2009). Han skiljer mellan den semasiologiska aspekten på förbindelsen, dvs. hur etablerad ett uttrycks betydelse är, och den onomasiologi-

ska aspekten, dvs. hur etablerad beteckningen är i språksamhället (Svanlund 2009:38).

När såväl betydelsen som beteckningen är etablerade i båda språken finns det goda förutsättningar för lexikografen att upp-
rätta en ekvivalensrelation.

5.1. Etablerade begrepp i båda språken

Den idealiska relationen mellan uttryck och begrepp inom respektive språk och mellan de båda språken kan visas med hjälp av en matris. I tabell 1 illustreras en relation där det språkliga uttrycket är etablerat såväl i källspråket som i målspråket och där även det underliggande begreppet är tydligt avgränsat och etablerat. Det isländska uttrycket *ættingi* får tjäna som exempel. Begreppet är väl etablerat och tydligt lexikaliserat i isländskan och det har sin direkta motsvarighet i det svenska begreppet och uttrycket *släkting* (tabell 1).

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
etablerat uttryck	<i>ættingi</i>	<i>släkting</i>
etablerat begrepp	'ættingi'	'släkting'

Tabell 1: Begreppen 'ættingi' och 'släkting' och deras lexikaliska representationer.

För många av de närmare 50 000 isländska uppslagsenheterna i ISLEX är ekvivalensrelationerna till svenska enheter enkla att etablera. Semantiska processer har i enskilda fall verkat på likartat sätt och resulterat i exempelvis polysemi som är parallell i de båda språken. En sådan källspråksenhet är det isländska uttrycket *meining*. Detta uttryck representerar i den nutida isländskan tre etablerade begrepp: 'skoðun', 'fyrirætlun' och 'merking'. Dessa begrepp är etablerade också i den svenska språkgemenskapen och lexikaliserade som *mening* (tabell 2). Det svenska uttrycket *mening* ut-

gör, förutom den lexikaliska representationen av begreppen 'åsiikt', 'avsikt' och 'innebörd', också den lexikaliska representationen av begreppet 'största syntaktiska enhet'. Även detta begrepp är etablerat och lexikaliserat i isländskan men i annan form, dvs. *setning*. Trots denna avvikelse är det fullt rimligt att upprätta en denotativ ekvivalensrelation mellan uttrycken *meining* och *mening*.

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
uttryck	<i>meining</i>	<i>mening</i>
begrepp ¹	'skoðun'	'åsiikt'
begrepp ²	'fyrirætlun'	'avsikt'
begrepp ³	'merking'	'innebörd'
begrepp ⁴	–	'största syntaktiska enhet'

Tabell 2: Begrepp lexikaliserade som *meining* respektive *mening*.

Ekvivalensrelationen mellan enheter i de båda språken kan dock vara problematisk. Ett etablerat källspråksuttryck som representerar ett lexikaliserat begrepp kan på uttrycksplanet motsvaras av en kognat i målspråket. Det kan då vara lätt att etablera en nominell ekvivalensrelation mellan kognaterna trots att förutsättningarna för en denotativ ekvivalensrelation mellan de båda uttrycken saknas (tabell 3).

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
uttryck	<i>frændi</i>	<i>frände</i>
begrepp	'karlkyns ættingi þess sem um er rætt'	'släkting', <mindre brukligt> [...] äv. för att beteckna samhörighet i ngt avseende <vanl. i sammansättn.> (SO)

Tabell 3: Kognaterna *frændi* och *frände*.

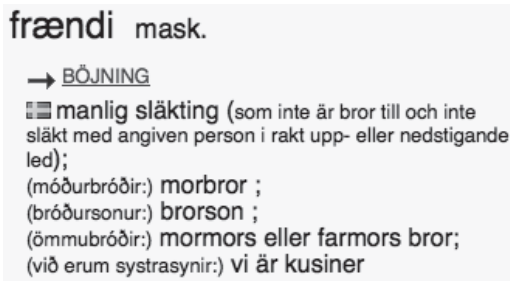
Den isländska enheten *frændi* representerar ett i språkgemenskapen väl etablerat om än vagt avgränsat begrepp. I den enspråkiga *Íslensk orðabók* (2007) förses uttrycket *frændi* med definitionen ”Karlkyns ættingi þess sem um er rætt” (ÍO), dvs. ’manlig släkting till angiven person’. Medan denna definition anses vara tillräcklig för den modersmålstalande islänning som slår upp ordet, är den inte tillräckligt uttömmande för att entydigt särskilja begreppet ’frændi’ från begrepp som omfattar andra manliga släktingar. Detta framgår av de ekvivalensrelationer som etablerats i tvåspråkiga ordböcker där isländskan utgör källspråk. I *Íslensk-ensk orðabók* (1989) ges en definition som motsvarar den i ÍO: ”male relative”. Den kompletteras dock med utpekande tillägg: ”(esp male cousin or uncle)”. Den isländsk-danska *Íslensk-dönsk vasaorðabók* presenterar enbart en extensionell ekvivalent i form av en ramsa: ”onkel; fætter; nevø”. *Íslensk-sænsk orðabók* (1986) ger ekvivalenten ”släkting <manlig>” som enda information.

Trots den svenska kognaten *frände* är den nominella ekvivalensrelationen inte lexikografiskt relevant. Även om det isländska begreppet är vagt avgränsat är det behäftat med tydliga restriktioner beträffande kön: en isländsk *frændi* är av manligt kön. Det svenska begreppet ’frände’ tycks sakna denna restriktion liksom de restriktioner som undantar de närmaste manliga släktingarna. Det begrepp som det isländska uttrycket representerar är tydligen inte lexikaliserat på motsvarande sätt i svenskan.

Förutom den skillnad i denotativ betydelse som lexikaliserats för *frændi* respektive *frände* uppvisar de båda kognaterna också konnotativa skillnader som talar mot upprättandet av ekvivalens. Som framgår av definitionen i SO utgör användningen i överförd betydelse, dvs. som uttryck för samhörighet, ett framträdande drag hos det svenska uttrycket medan dess kärnbetydelse, ’släkting’, uppges vara mindre bruklig. Även det isländska uttrycket kan användas i överförd betydelse som i detta fall stämmer med svenskan, men den egenskapen är inte tillräckligt pregnant för att

kommenteras särskilt i betydelsebeskrivningen. Dessutom framgår de konnotativa skillnaderna tydligt av enheternas frekvens i respektive språk. I den stora isländska korpusen *Textasafn* som innehåller 60 miljoner löpord förekommer enheten *frændi* drygt 6 000 gånger, medan *frände* förekommer knappt tusen gånger i svenska Språkbankens samlade korpusar som är tillgängliga med hjälp av konkordansverktyget *Korp*. I skrivande stund innehåller denna nästan en miljard löpord.

I den isländsk-svenska ordboken i ISLEX redovisas källspråksenhets innehåll i form av en definition på målspråket ("manlig släkting") kompletterad med avgränsande, specificerande tillägg ("som inte är bror till och inte släkt med angiven person i rakt upp- eller nedstigande led"). Till definitionen bifogas ett extensionellt tillägg i form av ett antal hyponymer till det överordnade begreppet 'frændi' försedda med svenska ekvivalenter (figur 1):

Figur 1: Den isländsk-svenska artikeln *frændi* i ISLEX.se.

Överensstämmelse på uttrycksnivå aktualiserar också en annan svårighet i den tvåspråkiga lexikografin. Den avvägning som är naturlig i enspråkig lexikografi beträffande behandlingen av sammansättningar som etablerats i sin nominella betydelse är inte nödvändigtvis lika naturlig i ett kontrastivt perspektiv. Ett enkelt exempel hämtat ur ISLEX är källspråksenheten *indíana*fjöður – sammansatt av förleden *indíani* och efterleden *fjöður*. Den kompositionella betydelse som kan utläsas ur sammansättningens

simplexdelar, 'indian' respektive 'fjäder', representerar inget begrepp som etablerats i den isländska språkgemenskapen och det är därför inte lexikografiskt intressant. Det är i stället den referent som uttrycket betecknar, 'särskild typ av krukväxt'. Den ekvivalensrelation som upprättas bör sålunda vara referentiell. Motsvarande begrepp har i svenskan lexikaliserats i formen *svärmors tunga*. I det här fallet råder symmetri mellan källspråk och målspråk när det gäller uttryckets etablering och begreppets lexikalisering. I båda språken bygger lexikaliseringen på regelbundna semantiska processer, i isländskan med avseende på likhet mellan en referent för den kompositionella betydelsen och den etablerade referenten och i svenskan med avseende på förmodat likartade egenskaper hos den kompositionella referenten och den faktiska.

5.2. Asymmetrisk etablering

Vissa källspråksenheter är naturligtvis sådana att det inte är självklart hur en ekvivalensrelation över huvud taget kan konstrueras mellan de båda språken. En sådan enhet är det isländska uttrycket *brölt* (tabell 4).

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
uttryck	<i>brölt</i>	–
begrepp	'brölt'	–

Tabell 4: Begreppet 'brölt'.

Detta etablerade uttryck betecknar ett etablerat begrepp: ett slags störande 'bökande, sprattlande, krängande', ibland åtföljt av ett visst buller. Företeelsen, som alltså inte är etablerad i den svenska språkgemenskapen och inte heller lexikaliserad i svenskan, kan exemplifieras med å ena sidan den aktivitet barn utövar när de går, kryper och vräker sig över och mellan vuxna som stillsamt sitter i en soffa och å andra sidan ett obestämt, störande buller.

Den lexikografiska lösning som här har tillgripits består i extensio-
nella ekvivalenter: ”bökande, rumsterande, tumlande” respektive
”skrammel, liv”.

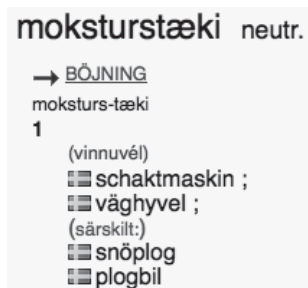
5.3. Otydligt avgränsade begrepp

Ett uttryck kan vara allmänt använt i ett språk även om dess be-
tydelse inte motsvarar ett väl etablerat begrepp. Ett sådant uttryck
som inkluderats i ISLEX-ordboken är det polysema *moksturstæki*
(tabell 5). Den ena betydelsen ’tippbar skopa på arbetsfordon’ är
mindre problematisk än den andra. Den källspråksförklaring som
bifogas uttrycket ger en viss vägledning: ”vinnuvél notuð til að
moka (einkum haft um vélar sem hreinsa snjó af götum/vegum)”,
dvs. ”arbetsmaskin, använd för att skyffla, (främst använt om
maskiner som används inom snöröjningen)”.

	Källspråk isländska	Målspråk svenska
etablerat uttryck	<i>moksturstæki</i>	–
etablerat begrepp	–	–

Tabell 5: Uttrycket *moksturstæki*.

Verbet *moka* som ingår i uppslagsordet i form av avledningen
mokstur har tre betydelser, varav två redovisas i ISLEX: ’skyffla’,
’skotta’, ’schakta’ respektive ’skotta’, ’mocka’.

Figur 2: Betydelse 1 i den isländsk-svenska
artikeln *moksturstæki* i ISLEX.se.

Den maskin som åsyftas med *moksturstæki* kan därför antas användas för att skyffla, skotta undan eller schakta bort oönskat material, exempelvis snö. Den lexikografiska lösningen i detta fall blev ett antal denotativa ekvivalenter (figur 2). Någon fullständig denotativ ekvivalensrelation har inte upprättats, inte heller någon entydig referentiell eller nominell. Begreppets vaga etablering och otydliga avgränsning innebär att det inte heller i källspråket råder någon fullständig enighet om vad ett ”moksturstæki” är för en maskin.

6. Nya perspektiv

De nya medierna ställer den tvåspråkiga lexikografen inför nya utmaningar. Teoretiskt medvetna lexikografer har vant sig vid att utforma ordböcker i enlighet med olika användarperspektiv. De avancerade sökmöjligheter som tekniken nu erbjuder ställer många begrepp som tidigare ansetts giltiga på huvudet. Exempelvis borde en fördel med en elektronisk ordbok vara att sökningar kan genomföras med utgångspunkt i målspråket lika väl som i källspråket. Om då källspråksmaterialet är etablerat med hänsyn tagen endast till källspråksförhållandena, såsom många tongivande lexikografer förespråkar, kommer vissa sökningar via målspråket att bli resultatlösa. Detta gäller exempelvis alla de fall där målspråket har ett ettordsuttryck som har ett flerordsuttryck som etablerad motsvarighet i källspråket (Rauset et al. 2012). Exempel på sådana ekvivalentlakuner utgör svenskans *realisera*, *inkludera* och *inklusive* i förhållande till isländskan. De begrepp som dessa uttryck representerar har i isländskan endast lexikaliserats som fraser. En sökning på dessa svenska ord ger i dagsläget inga träffar i ISLEX.

Det som kunde passera obemärkt i en pappersordbok med en språkintern källspråksanalys som utgångspunkt framstår som tydliga brister i en elektronisk ordbok. En sådan måste bygga på en

sant kontrastiv analys genom hela den lexikografiska processen. Även målspråkets lexikaliserade uttryck och etablerade begrepp måste beaktas i en helt annan utsträckning än vad tidigare skett inom den tvåspråkiga lexikografien.

Den enspråkiga lexikografien har akademiserats under de senaste decennierna, och nu följer den tvåspråkiga efter. Ekvivalensbegreppet problematiseras – ekvivalensens ontologiska status måste omprövas.

Två- eller flerspråkiga elektroniska ordböcker måste nödvändigtvis vara kontrastiva. Ett kontrastivt perspektiv kan emellertid bidra med insikter som kan berika även den enspråkiga lexikografiska analysen. Den är förvisso språkspecifik till sin natur – men det som verkligen är språkspecifikt framstår aldrig tydligare än när det kontrasteras mot något helt annat.

Litteratur

Ordböcker

- Íslensk-dönsk vasaorðabók* (2005): Reykjavík: Edda. I: <snara.is>.
- Íslensk-ensk orðabók* (1989): Sverrir Hólmarsson, C. Sanders & J. Tucker (red.). Reykjavík: Iðunn.
- ÍO (2007) = Mörður Árnason (red.): *Íslensk orðabók*. 4. uppl. Reykjavík: Edda.
- Íslensk-sænsk orðabók* (1986) = Jansson, S.B.F: *Isländsk-svensk ordbok*. 5. uppl. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- ISLEX = <islex.se> (juni 2012).
- NLO (1997) = H. Bergenholtz, I. Cantell, R. Vatvedt Fjeld, Jón Hilmar Jónsson & B. Svensén (red.): *Nordisk lexikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SO (2009) = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm: Norstedts.

Annan litteratur

- Adamska-Salaciak, Arleta (opubl.): Examining Equivalence. Plenarföreläsning vid Euralexkonferensen 2010.
- Atkins, Sue B.T. & Michael Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Gellerstam, Martin (1999): Översättaren och ordboken. I: P. Slotte, P. Westerberg & E. Orava (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 4. Helsingfors, 121–129.
- Gellerstam, Martin (2004): Översättning i och med tvåspråkiga ordböcker. I: *LexicoNordica* 11, 109–115.
- Hannedóttir, Anna Helga (1998): *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hannedóttir, Anna Helga (2000): Funktioner som försvann: det kontrastiva perspektivet i äldre svensk lexikografi. I: M. Gellerstam, K. Jóhannesson, B. Ralph & L. Rogström (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 5. Göteborg: Göteborgs universitet, 3–17.
- Hannedóttir, Anna Helga & Sofia Tingsell (2011): Svensk fraseologi för islänningar – om den isländsk-svenska ordboken i ISLEX och en onomasiologisk svensk resurs: Frاسبanken. I: *LexicoNordica* 18, 61–86.
- Hartmann, Reinhard R.K. (2004): Lexicography and translation. I: Chan Sin-wai (red.): *Translation and Bilingual Dictionaries*. Lexicographica Series Maior 119, 7–21.
- Koller, Werner (1997): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 5. Aufl. (UTB. 819.) Wiesbaden: Quelle & Meyer.
- Korp = <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>> (juni 2012).
- Kromann, Hans-Peder, Theis Riiber & Poul Rosbach (1991): Principles of Bilingual Lexicography. I: F.J. Hausmann, O. Reichmann, H.E. Wiegand & L. Zgusta (ed.): *Wörterbücher/Dictionaryes/Dictionnaires*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2711–2728.

- Newmark, Peter (1998): Paragraphs on Translation 53. I: *The Linguist* 37 (1), 29–31.
- Nida, Eugene (2009): The Molecular Level of Lexical Semantics. I: P. Hanks (ed.): *Lexicology. Critical Concepts in Linguistics*, volume IV. London & New York: Routledge, 396–406.
- Rauset, Margunn, Anna H. Hannesdóttir & Aldís Sigurðardóttir (2012): Ein-, to- eller fleirspråkleg ordbok? I: *Nordiska studier i lexikografi* 11. Lund, 512–523.
- Svanlund, Jan (2009): *Lexikal etablering. En korpusundersökning av hur nya sammansättningar konventionaliseras och får sin betydelse.* (Acta universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 52.) Stockholm: Stockholms universitet.
- Svensén, Bo (2004): *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik.* Stockholm: Norstedts.
- Textasafn = <<http://lexis.hi.is/corpus/>> (juni 2012).
- Wollin, Lars (1996): Översättning. I: *Nationalencyklopedin*. Band 20. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker, 536–538.

Anna Helga Hannesdóttir
universitetslektor, docent
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
Anna.Hannesdottir@svenska.gu.se

Detta nummer av LexicoNordica har betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker som huvudtema. Temat är centralt inom lexikografen eftersom arbetet med att identifiera och i nästa steg beskriva betydelsen eller betydelseerna hos en lexikalisk enhet är en viktig del av det praktiska lexikografiska arbetet.

Utöver de inledande tematiska bidragen innehåller tidskriften också ett icke-tematiskt bidrag, ett antal recensioner av lexikografiska produkter och metalexikografiska verk samt några rapporter och meddelanden om bl.a. avhållna och kommande konferenser.

Arbeten som önskas recenserade skickas eller anmäls till tidskriftens huvudredaktörer eller till någon av medlemmarna i redaktionskommittén.

LexicoNordica

Utgiven av

Nordiska föreningen för lexikografi (NFL)

Trycks med stöd av

Nordplus Nordiska språk

Tidskriften kommer ut varje år i november
och kostar NOK 250
för icke-medlemmar av Nordiska föreningen
för lexikografi.

Tidskriften kan beställas från:

NFL/Rikke Hauge

Språkrådet

Postboks 8107 Dep

NO-0032 Oslo

Tel. +47 22541973

E-post: rikke.hauge@sprakradet.no

- 1 · 1994 Nordiska ordböcker i ett samhällsperspektiv
- 2 · 1995 Grammatik i bilingvala nordiska ordböcker
- 3 · 1996 Korpusbaserad lexikografi i Norden
- 4 · 1997 Ordböcker om små språk i Norden
- 5 · 1998 Facklexikografi i Norden
- 6 · 1999 Invandrarordböcker i Norden
- 7 · 2000 Nordiska lexikografiska traditioner
- 8 · 2001 Ordböcker mellan de nordiska språken
- 9 · 2002 Språknormering i nordiska ordböcker
- 10 · 2003 Ordbokskritik i Norden
- 11 · 2004 Bilingval lexikografi i Norden
- 12 · 2005 Elektroniska ordböcker i Norden
- 13 · 2006 Historiska ordböcker i Norden
- 14 · 2007 Lexikon och encyklopedier i Norden
- 15 · 2008 Ordboksanvändning i Norden
- 16 · 2009 Ordförbindelser i nordiska ordböcker
- 17 · 2010 Lexikografi och språkteknologi i Norden
- 18 · 2011 Onomasiologiska ordböcker i Norden
- 19 · 2012 Betydelsebeskrivningar i nordiska ordböcker